

УДК 81'282(477.54/.62)+81'42(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.16.2021.3>

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ РОДИНА В ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ)

Демченко Н. Д., Чала А. Г., Сапелка К. В.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

У статті проаналізовано особливості вербалізації етнокультурного концепту РОДИНА, з'ясовано складники репрезентованого концепту, його здатність омовити базові духовні цінності, ментальність носіїв говірки Центральної Слобожанщини.

Простежено генезу досліджуваного концепту та його складників; висвітлено погляди науковців щодо дефініції духовних цінностей людини; визначено й обґрунтовано місце концепту РОДИНА серед базових етнокультурних концептів. Описано вербалізацію складників концепту РОДИНА, зокрема виділено такі семантичні смисли: родина – кровність (рідня), родина – спогади, родина – війна, родина – стосунки між чоловіком і жінкою, родина – праця, родина – щастя, любов.

З'ясовано, що найбільш частотним є розуміння родини як групи людей, які живуть разом, мають здебільшого кровні зв'язки. У текстах носіїв говірки навіть можна натрапити на доказ несприйняття некровних родичів як близьких або рідних. Майже всі оповідачі під час розмови про родину згадують спільну працю, що була т. зв. мірилом єдності та порозуміння між членами сім'ї. Підтверджено традиційне уявлення про батька як голову родини українців. Мовний матеріал, здобутий під час діалектологічного польового дослідження говірок Центральної Слобожанщини, зокрема території Приоскілья, переконано доводить, що родина є однією з головних цінностей людини, що, лише маючи міцні родинні стосунки, людина може вважати себе щасливою. А отже, простежено кореляцію вербалізаторів концептів РОДИНА та ЩАСТЯ.

Діалектологічні матеріали засвідчують, що найбільш сакральною темою, пов'язаною з родинними стосунками, є тема взаємин між чоловіком і жінкою, що обумовлено ментальністю українців. Наголошено на важливості наявності в родині діда й баби як трансляторів любові й опіки, що є сталою ознакою динаміки вербалізації концепту РОДИНА. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Перспективним вбачаємо дослідження вербалізації концепту РОДИНА у говірках Бойківщини та проведення компаративного аналізу матеріалів.

Ключові слова: концепт, етнокультурний концепт, діалектологічний дискурс, родина, вербалізація, говірка.

Demchenko N. D., Chala A. G., Sapelka K. V. The features of verbalizing the concept FAMILY in the dialectological discourses (on the material the dialects of Central Slobozhanshchyna). The article analyzes the features of verbalizing the ethnocultural concept FAMILY, clarifies the components of the concept FAMILY, its ability to express the basic spiritual values, mentality of the speakers at Central Slobozhanshchyna.

The article deals with the genesis of the concept and its components, highlights the views of researchers on defining spiritual values; defines and substantiates the place of the concept FAMILY among the basic ethnocultural concepts. Verbalization of the components of the concept FAMILY is described, in particular, the following semantic meanings are highlighted: family – kin (relative), family – memories, family – war, family – relationship between husband and wife, family – work, family – happiness, love.

It is most common to consider family to be a group of people who live together, are mostly blood relatives. It should be noted that in some folk sayings not-blood relatives are not considered to be close. Almost all the local residents, when talking about the family, mention working together, which was the so-called measure of unity and understanding between family members. In the article there are materials that prove the traditional idea of viewing father as head of the Ukrainian family.

The language material obtained during the dialectological field research of the dialects of Central Slobozhanshchyna, in particular the territory of Pryoskillya (around the river Oskol) makes it possible to make a conclusion that family is one of the main values of people, that only people with close family ties can believe themselves to be happy. Therefore, the following aim of the research is to track correlation between concepts FAMILY and HAPPINESS. Dialectological materials confirm that the most sacred topic of family relations is that of the relationship between a man and a woman, which is due to the mentality of Ukrainians. A constant feature of verbalizing the concept FAMILY is the act that there are older generations, grandmother and grandfather. Thus the research highlights the importance of having grandparents in the family as a translator of love and care. The conducted research still leaves space for further studies with verbalizing the concept FAMILY in the dialects of Boykivshchyna and conducting a comparative analysis of materials.

Key words: concept, ethnocultural concept, dialectological discourse, family, verbalization, dialects.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. На сучасному етапі для українців актуальним є дослідження історичних зрізів територіальних різновидів мови з метою виявлення динамічних ознак на різних структурних рівнях, з'ясування напрямів перетворень та причин цього. Проекція на соціолінгвістичну площину видається актуальною в умовах сучасної драматично напруженої суспільно-політичної ситуації в Україні, що посилюється маніпуляціями щодо питань мови та протиставлення Сходу й Заходу. Порівняльно-історичне вивчення етнокультурних концептів східних і західних українців дає можливість простежити ступінь синхронізації ключових національно значущих концептів у широкому часовому діапазоні, а отже, забезпечує соціально-психологічну стабільність у суспільстві, опірність політичним маніпулятивним стратегіям.

Науково-дослідна робота студентів з дослідження українських говорів, їхніх особливостей, словникового багатства та зв'язку з літературною мовою сприяє полікультурному вихованню, спонукає до самовизначення й саморегуляції особистості, у процесі яких вони (студенти) оволодівають духовними цінностями українського народу та світової цивілізації. Таке наукове прагнення вдалося реалізувати за підтримки **Канадського інституту українознавства**, який є осередком українсько-канадських студій із гуманітарних наук **Альбертського університету Канади**, що на міжнародному рівні відзначив актуальність поданої проєктної пропозиції та частково профінансував із фонду Василя Кравченка реалізацію проєкту на території України.

Протягом діалектологічної практики Приоскільцям (с. Вільшана, с. Токарівка, с. Колодязне) здобувачі вищої освіти поповнили скарбничку Слобожанських говірок, а також почали практичну реалізацію грантового проєкту.

Аналіз досліджень останніх досліджень і публікацій. Чимало наукових досліджень присвячено концептології. Для української лінгвістики, починаючи з кінця ХХ – початку ХХІ століття, актуальними є наукові роботи українських дослідників – О. Селіванової, Ж. Соколовської, Л. Синельникової, Л. Лисиченко, Л. Пелепейченко, В. Ужченка та ін.

У визначенні концепту ми спиралась на праці, що відповідають нашому розумінню цього поняття. Так, у «Короткому словнику когнітивних термінів» за заг. ред. О. Кубрякової наведено таку дефініцію концепту: *концепт (concept, konzept) – термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, відображеної в людській психіці. Поняття концепту всієї картини світу відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відображають зміст досвіду й знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких «квантів» знання [13, 90]. На основі ідей А. Вежицької, що стали основою концептології*

російської школи логічного аналізу, а пізніше й української лінгвістики, О. Кубрякова наголошує, що вони по-різному групуються й по-різному вербалізуються в різних мовах – залежно від власне лінгвістичних, прагматичних і культурологічних факторів, а звідси, відповідно, зафіксовані з різними значеннями [13, 93].

У межах наукової розвідки актуальним є визначення, подане З. Поповою і Й. Стерніним: *концепт – дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет і явище, яке відбиває, про інтерпретацію певної інформації суспільною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до певного явища чи предмета [6, 34].*

На сьогодні в мовопросторі концепт **РОДИНА** став об'єктом дослідження таких науковців, як А. Рижкіна [7], К. Коротич [5], В. Яковлева [12] та ін.

До базових духовних цінностей майже кожної людини належить родина. Здавна родинні мотиви відображені ще в народній творчості: легендах, прислів'ях, казках, піснях тощо, а також є актуальними для соціуму в цілому. Природно, що цей концепт є універсалиєю й постійно вербалізується низкою лексем. Макроконцепт **РОДИНА** – важливий складник будь-якої лінгвокультури. Упродовж тисячоліть родинні зв'язки були найменшою державною ланкою, родина посідала чи не найперше місце серед усіх ціннісних орієнтирів індивіда. Складниками концепту **РОДИНА** є такі семантичні смисли: родина – кровність (рідня), родина – спогади, родина – війна, родина – стосунки між чоловіком і жінкою, родина – праця, родина – щастя, любов.

Формулювання мети й завдань статті. Мета статті – обґрунтувати поняття концепту **РОДИНА** як національного складника українського сучасного діалектного дискурсу; визначити, чи презентує концепт **РОДИНА** духовні цінності й ментальність сучасних українців Сходу.

Методи й методики. Під час наукового дослідження впроваджено як загальнонаукові методи, до яких належать метод аналізу та синтезу, описовий метод, так і суто лінгвістичні, зокрема інтерв'ювання, метод когнітивного аналізу, зіставний і метод семантико-стилістичного аналізу. Такі підходи дали змогу глибше пізнати природу духовного світу сучасних українців Сходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепти **РІД**, **РОДИНА**, **СІМ'Я** кваліфікують як ключові в українській культурі, оскільки вони виражають узагальнене знання й культурний досвід, пов'язаний із фрагментом дійсності, який наскрізь проймає все буття українського народу й людства загалом.

Слово *рід* належить до питомо українського пласту лексики. У «Словнику української мови» його визначено як: 1) форму спільності людей за первіснообщинного ладу, господарське і соціальне об'єднання кровних родичів; 2) ряд поколінь, що походять від одного предка; 3) вид, тип чого-небудь;

4) групу тварин або рослин, що об'єднує близькоспоріднені види; 5) поняття, що включає в себе ряд менш загальних, видових понять; 6) граматичну категорію, властиву іменникові багатьох мов [14, VIII, 554]. Однак наведені лексико-семантичні варіанти не вичерпують змістового обсягу, закріпленого за відповідною лексемою концепту, тому що він представлений як у змісті лексичних одиниць, так і в корпусі фразеології, пареміологічному фонді, системі стійких порівнянь мови тощо, які, зі свого боку, зумовлені уявленнями, знаннями, асоціаціями, переживаннями, пов'язаними із концептом і відтворюваними щоразу при його сприйнятті вербалізаторами.

Для того, щоб обґрунтувати концепт *РОДИНА* як національний складник сучасного українського соціуму, необхідно звернути увагу на те, що українці вважають на сьогодні духовними цінностями. Як відомо, до інтерпретування загальних духовних цінностей, що є універсальними, тобто такими, які в усі часи й у всіх народів мали велике значення, належать життя, любов, дружба, рідний край, домівка, родина тощо. Саме на цих цінностях і ґрунтується світосприйняття сучасної людини. До найвищих духовних цінностей, безперечно, належить сама людина та її життя. Людство не зможе продовжити своє існування, якщо не буде усвідомлювати цінність життя.

Ш. Шварц розмежував цінності на дві великі групи: індивідуальні й колективістські, а всього науковець виділяє десять базових цінностей [Цит. за: 11, 113–114].

О. Вишневський визначає духовні цінності як абсолютні (вічні), які можна вважати універсальними в усьому світі, та національні (притаманні окремому етносу), громадянські, сімейні та особисті [2, 45].

На думку Ю. Кобіної, «загальнолюдські цінності, до яких належить і сама людина, її життя та щастя, здебільшого є вічними, їхня актуальність визначається соціальною більшістю й необхідністю» [4, 50]. Тому підсумовуємо, що абсолютні цінності можна вважати загальнолюдськими.

О. Серебренникова виокремлює п'ять сфер існування цінностей: сфера *істини*, де встановлено, чи відповідає реальність дійсності, тобто функціонує бінарна опозиція «правда / брехня»; сфера *прекрасного*, де цінності протиставляються за критеріями «краса / потворність»; сфера *етики*, у межах якої виявляється усвідомлення «добре / погано», причому цей критерій залежить від норм моралі, установлених у певній спільноті, або ж від внутрішніх настанов особи, її особистого розуміння, що є добро, а що – зло; сфера *задоволення*, яка регламентує ціннісні взаємини на рівні «приємно / огидно» й відповідає за стосунки з іншими людьми, контактування з різними речами, явищами тощо; сфера *практична користь* – галузь, що стосується визначення прагматичної якості речей, явищ, спілкування тощо за критеріями «корисно / некорисно / марно» [9, 29].

У сучасних словниках зафіксовано такі дефініції духовності: 1. 'Зв'язаний із внутрішнім психічним

життям людини, моральним світом її; зв'язаний із спільністю ідей, поглядів, прагнень; нематеріальний, нетілесний'. 2. 'стос. до релігії, церкви, належний їм; протилежне *світський*; який готує служителів культу, який відає, управляє церковними справами; який є служителем релігійного культу; який належить служителю церкви'. 3. 'у значенні духовна. Те саме, що *духівниця*' [14, II, 445]. На основі викладеного можна стверджувати, що духовні цінності не мають матеріального вияву, вони стосуються внутрішнього світу людини й в українській лінгвокультурі дотичні до релігійного життя.

Національні цінності – це ті параметри, що важливі для кожної нації, тобто етнічні концепти (реалії), які є маркованими для конкретного народу. Наприклад, для українців такими концептами є *КАЛИНА*, *ВЕРБА*, *ВИШИВАНКА*, *КОЗАК*, *УКРАЇНА* тощо.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що сімейні цінності – це принципи, на яких базується родина, тобто концепти: *КОХАННЯ*, *ДІТИ*, *ЧОЛОВІК*, *ДРУЖИНА*, *БАТЬКО*, *МАТИ*, *СЕСТРА*, *НЕВІСТКА*, *ЗЯТЬ*, *ДИМ*, *ДОБРОБУТ*, *ВІРНИСТЬ*, *СІМ'Я*; реалії, що пов'язані з родинним життям.

У лексикографічних джерелах зазначено, що родиною (сім'єю) є: 1. 'Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина'. 2. 'Група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами' [14, IX, 224]. Тобто концепт *РОДИНА* можна розглядати в кількох смислових площинах: батьківські відносини; шлюбні відносини; родинні зв'язки. Концепт *РОДИНА* є важливим для українців як один із базових національних духовних цінностей.

Під час польової експедиції грантового проекту виявлено, що у жителів Приоскілля концепт *РОДИНА* посідає провідне місце, родина визначена як універсальна життєва цінність, якою вимірюється існування людини: «... *тоді було хараішо. І свекруха, і свёкор, і бабушка, і сёстри... І в нас там була велика сім'я!*» (1); «*Я детям любимим, дед їх любе, любе. У мене ж у Харкове тоже ш і онучок, і дочечка родная*» (3); «*Ну, деткі виролі у меня. Уже внуки ест і правнукі ест уже, так шо баба уже багатая*» (11).

Родина – кровність (рідня). Найчастіше в мовній картині світу приоскільців лексеми-репрезентанти концепту *РОДИНА* реалізують своє узуальне значення, зафіксоване в словниках: «*Ну, паперьод збіраліся, а сей час невестка у меня умерла. Деткі осталіся, я внуков сама вирастіла, сама колотілася з німи. А теперь у нас другае невестка появилася, теперь запрет... Не онукі у меня. Внуки моі. Син уже не мой*» (11). Бачимо, що кровність має велике значення для респондента, бо була потім в неї інша невестка, але вона не дозволила їй виховувати онуків, вона їх виховувала сама. Значення слова *родина* в оповідача пов'язане із розумінням гарного ставлення до неї: «*Внучатий зять у меня отлічний, золотий. Оте-то два года із болячек не вилазіла, так адін зять зо мной колотіца, більше нікто*» (11), – чого вона не може сказати про сина, який зараз не спілкується із нею.

В українській мові є дієслівна номінація *родичатися* – ‘підтримувати родинні стосунки, зв’язки, визнавати спорідненість з ким-небудь’ [14, VIII, 596]. Розуміння значення слова *родичатися* в українців – поєднуватися з іншою родиною (виходити заміж або одружуватися), а також брати хрещених своїм дітям. Перевагу надають саме кровним родичам (братам, сестрам), що є доказом ідентифікації кровних зв’язків у процесі вербалізації зазначеного концепту. Лише кровних родичів асоціюють із надійністю і відповідальністю, а тому з ними родичаються, наприклад: «Я вважаю, що краще родичів взяти кривими, бо друзя – це харашо, но вани раз їжаються, в каждого своя судьба, родичі, всьо равно, ани ближчі, кравінушка якась» (9).

Відчуття кровності також проявляється несприйняттям некровних родичів, наприклад: [про свекруху] «Ну, по-перше, чомусь вона вирішила, що мій чоловік мені не ровня в тому плані, що я із інтелігентної сім’ї, а він з простої сім’ї, розумієте. Вона думала, що, мабуть, ну, я дуже така... ну... як вам сказати... розбалована...» (10). Реципієнти описують звичайні побутові речі, характерні для українців: хвилювання матері за сина, відносини свекрухи й невістки, ставлення старшого покоління до молодшого (бабуся – онуки) тощо.

Образ батька моделюється такими складниками, як ‘праця на землі’ і ‘пісня’: «В мене батько дуже харашо співав [...] Тенор був такий красивий [...] І ото як заспіває пісню про Єрмака було, не то що – мороз брав по шкурі» (12). Мовнопоетичні образи в мозаїчній оповіді про батька засвідчують традиційно шанобливе ставлення в українській культурі до батька як голови родини, опори сім’ї. Словесне вираження спогадів про батька демонструє поетичну душу українця й певною мірою успадкованість міфологічного мислення. Історія трагічної загибелі батька-комбайнера на ниві вписана в картину довкілля; події в житті людини мисляться невіддільно від сонячного руху небом. Причому пов’язаність знакових подій у людській долі з явищами природи акцентовано повторами (оце тільки сонце, це сонце не сходило; А то вже сонце сходило, вже сонце сходило): «Брат у мене остався, йому було одинацятий місяць. Як чувствував в той день, що оце він ішов, оце тільки сонце, ну, обіщем, це сонце не сходило, він оце їхав всігда оце веломашиною в те, сюда оце ж на тракторну бригаду і тут ото ж уже робив, а в Кутківці жили. А то вже сонце сходило, вже сонце сходило, це вже пізнувало було, і він ото ж посадив цього хлопця, Сергія, [...] ну, сина, і ото то чубик ото там розвивається і ото той катав його, ну як, воде, веде ото ж веломашину, і той сидить ото ж, прислухається ж, як гарно ж йому. І оце той зробилося в сім вечера, і придавило» (12).

Родина – спогади. Значна кількість мікроконтекстів з лексемами-вербалізаторами концепту РОДИНА мають підґрунтям мотив пам’яті: «Шість років мені було – задавив комбайн тут за селом. Поліз під той, ну, вобщем, комбайнор послав його під той, під самоходний комбайн, під днище шось той, шоб почистив ті, решета чи полотна, як воно

там називалось. А він наверху обідати сів. І той – придавив» (12); «Ну бабушку свою старую я конешно помню, моя до 93 лет дожила. А с мужовой стороны, свекруха у меня в 2007 году умерла, а бабушка ещю поперьод померла» (11). Прикметно, що неоднозначно респонденти ставляться до значення прізвища при вербалізації концепту РОДИНА: дехто звертає увагу на значення прізвища як важливості походження свого роду, наприклад: «Цікава історія походження їхньої і моєї, мого тепер прізвища. Значіт, адін із двоюрідних братів мого чоловіка піднімав документи архівні, аж у Петербурзі він там жив і він, значіт, шукав підтвердження, аткуда ж пішов род. Має прізвище Міладан па мужу. От, і він вияснив таку цікаву історію, щю під час боїв під Палтавою дуже там атлічівся сербський... серб... сербський якийсь там був князь. От. І фімілія у нього була Мілоданович. І царь Петро, значіт, нагородив його землею, яка знаходиться у нас за Осколём – село Петропавлівка. Чого там дуже багата Молоданів, Міладанів – тому що вона називалася Молоданівка, потім її назвали Молоданівка, бо цей князь атримав ці землі тут і завдяки його, так сказати, прізвища пішов наш рід» (10); а для когось прізвище – лише реквізит для документів, наприклад: «Не імеєт значенія, яке твоє прізвище, яке твоє ім’я, просто, яка ти людина» (9).

Найчастіше в спогадах носіїв говірки помітне апелювання до перцептивних відчуттів: зорових чи слухових, наприклад: «У нас внук 33 года, да він (дід) как звоне, каже: “Внучек, да чю ж ти не женися, давай нам молодіцу”. Так он нам їх ваділ, ваділ на показ, а теперь не воде» (2); «[Про сина] А ініший со мной живьот, неженатий. В молодості стеснялся, а оні (дівчата) не чеплялися до нього» (11); «Кажу: “Внучек, да ти ж бабильом станіш, нікто не нужен будет”, – а він каже: “Дедушка, а што такое бабиль?”. Ты ж постареєш, каму ти нужен будеш?» (3).

Родина – праця. Іншим вербалізатором концепту РОДИНА, як засвідчують відповіді респондентів, є праця по господарству. Зауважмо, що, попри тяжку працю, в оповідачів зберігаються щасливі спогади про цей час, проведений із рідними, наприклад: «Сіно з бабушкой касили; вано сохло, перевертали його, затягували з лук в двір і кидаєм на горище. Закидали цього сіна, бабушка в нього здорові дерев’яні палки тикає на следуций день і каже: “Внуця, гарить сіно. Спарилось, нада викидать”. Викидаєм то сіно, раскладаємо в дворі й опятъзакидаємо на гарище... І так ше зо два раза те сіно туди-сюди. Боже, як це було трудно!.. [...] Мама всегда на работі, а нас заставляли бур’ян рвать, і на картошку, і вади насіть, і управляция, прибирають в хаті. [...] І децтва в принцепе такого ж ни було – настаянно на вгороді, а було і по 5-ть і по 6-таь гектаров. Було трудно. Ну тем не менее, я рада, шо мойо децтво прошло так» (9).

Смисл **родина – праця** простежуємо й у почутті любові та ласки, і не лише до людини, а й до тварини, наприклад: «Я пас і телят, і лошаат, і у яслях спав, і люді кармілі. После войны ото ж лошади білі, і Голубка звали лошадь. І превела она лоша, а я назвал

его Самальотікам. Я у яслях лежу, дед Васіль казав: "Глянь, его і тварінка целуєт, скатіна і та сображаєт, шо сірата"» (3).

Праця об'єднує родину, сприяє ближчому родичанню некровних представників роду, наприклад: «Чоловік полюванням займався, і оце ж і хлопці, і зять, і онуки займаються полюванням» (7).

Родина – війна. Тісно з темою родини для кожного українця пов'язана тема війни, що зумовлено передусім історично, а також й викликами сучасності. Адже трагічні події Другої світової війни торкнулися майже кожної сім'ї українців. І на сьогодні тема **родина – війна** актуальна через війну на Сході України. Зазначмо, що віддаль від Куп'янська до кордону з Росією – 40 км. Куп'янщина межує із зоною проведення операції об'єднаних сил, тому війна вплинула на більшість приоскільців. Звідси виформовується смисл **родина – війна**, наприклад: «Дуже багато було спогадів саме пра війну. Ті, що пережили... І в мене ж свекрі мої – вони зааскаляни. Це за Аскал'ом тудя, за Оскол'ом. Це там у нас такий район – Зааскілля. Так от вани зааскаляни, і вани дуже багата розпавдали саме про війну. Як моя свекруха забрала дитину сваєї сестри ріднаї і йшла пішки на Данбас спасатися від німців, які вже акупували Куп'янськ. І каже: "Іду, а мені навстречю ті ж німці і ідуть. А я ї думую, чьо ж я буду вертатися чи, вернеє, йти тудя, як уже буду вертатися та жити вже тут". І ана каже: "Йду, і їде німець на підводі і паказує, шо сідай". А я, – каже, – баюєт сідати... з дитинкаю. А він каже: "Сідай". Ну, думую, чьас не сяду – пріб'є. Сіла. А він, – каже, – протягує шикаладку дитині. А я баюєт їй давати, бо думую, а вдрог атравлена, а вдрог там ета... І оце от подібні...» (10). Війна – це простір. Такі метафори дають змогу уявити інформацію, візуалізуючи її. Вона створює платформу для взаємодії мовця та реципієнта, апелюючи до його емоцій, наприклад: «Батько воював же ото, одвоював, пришов, око, око вибили, і він без ока прийшов. І тоді ж я у сорок п'ятому пошти родилася, ну в сорок четвертому в декабрі. Прийшов він уже ранений, око одне, а друге, а друге тридцять процентів тіки бачило. А на роботу ходив. На різних робив» !» (6).

Родина – щастя, любов. Вираження ставлення дітей до батьків або до прабаб'ків є специфікою національного характеру та національної свідомості українців. Смисл **родина – щастя, любов** репрезентовано численною меліоративною лексикою зі значенням лагідності, пестливості. Життя з рідними людьми асоціюється зі щастям, особливо тепло згадують саме бабусь і дідусів, з якими вони проводили більше часу, ніж з батьками, які постійно тяжко працювали. Свідченням цього є порівняння щасливого часу з родиною, наприклад: «Ну, бабусю, канешно, памятаю... І по папіній, і по маминій. Мамина бабушка... вона... ну така, ну така тоже добра, робила вона у садіку, поваром, я в неї більше, мама навчалася, а я в неї жила, бо маленька була дуже хвороблива, вона мене гляділа, а брат у мене тоже рідний, у тих дідуса і бабусі. [...] У нас у мамі дуже хорошиий був дедушка в нас, такий він, вообщє добрий души, да ну бабушка така, вона построже,

канешно, була, а у папи там ну своеобразні тоже були люди, вечно заняті» (13); «Бабушка для мене-це саме-саме-все. [...] Маму я не бачила, вана трудилась (нас у мамі двоє: я і сестра)» (9).

Окремо слід відзначити про почуття щастя, які зберігаються й донині, коли оповідач згадає своє дитинство саме з бабусею: «[...] Я всегда казала: "Бабушка, шо там ті танці? Дивись, як нам харашо". Вана співає, я бігаю, танцюю вакрыг неї, вана на кроваті падстрибує, хлопає мені. А мені так весело, і кажеця, шо я й жила заради неї. Лучче єї і в міре нічого немає!» (9).

Зі спілкування з приоскільцями констатуємо, що в контексті вербалізації концепту **РОДИНА** саме бабуся асоціюється із найближчим родичем і викликає спогади щасливих років респондентів: «Бабуся добра була, хороша, інтересно балакала. Жила зі мною. Дітей мені виняньчила. Все хороше вспоминаю. Мамка рушники вишивала, що на Богів вишають» (4,5); «...бабуся була, бо мати на роботі... Брату меньшому два місяці буде – пішла на хверму робить, бо раньше ні декретів не було, ніч'ьо. І ото вона з нами з трьомя... няньчила...» (8); «...більше мама... ну як... мама?... Мама оставе мене саму – і пішла на роботу» (1).

Для українців національною особливістю при осмисленні родини як близьких людей є відчуття позитивних емоцій: «Уся родина збирається на Новий рік, Пасху, день народження» (4; 5).

Родина – стосунки між чоловіком і жінкою. Про стосунки в родині оповідачі розповідають неохоче, бо це для них інтимна тема, а тому можемо акцентувати, що сакральність концепту **РОДИНА** полягає саме в стосунках між чоловіком і жінкою. Однак якщо й розповідають, то лише описово про побут сімейного життя, наприклад: «Всі разом! Ну я ж пішла, він був уже жонатий, та жінка вмерла ж, ну йому було дваццять год. Дев'ятнадцятий год женився ото ж, Зоя дочка була, вона ж ото... Я пішла, їй шість год уже було, дитині тій. Отож я її воститувала, воститала. Ну, отож. [...] Мати, мама, мама. Мене всі матір'ю звать. Опришок на три годи од мене меньший, і звав матір'ю: "Ма! Ма!"» (6).

З відповіді на запитання про весілля як свідчення кохання між чоловіком і жінкою стає зрозумілим, що респонденти не надають важливого значення цьому дійству, спогади не викликають у них почуття любові, а лише розуміння його як офіційного статусу подружжя перед суспільством: «Ну дітей то хароші свадьби, а в мене яка була свадьба? Приїхали, на грузову машину скидали усе: шахвенер, кровать, перену, все нагрузили, і нас на грузову машину, і поїхали! Михайло Рацький, тут такий був шохвер, і привезли мене сюди. Я, в мене ні вінка, нічого. У платку була, у полушалці. Ну раньше яке воно було !» (6); «...Нет, у нас свадьби не било, ми просто зареєстрівалісь. [...] Да, у нейо [сестри] большая свадьба била, єї громко ігралі, родітелі прішли, все гулялі, а мнє не гулялі» (11); «Весілля у на не було, зареєстрівалісь і всьо. Таке тіпа сватання було, багато людей било» (2).

Не завжди концепт РОДИНА має позитивні конотації. Згідно з фактичним матеріалом, виявлено, що у деяких реципієнтів родина асоціюється із негативними спогадами, а іноді навіть із проявами побутового насильства, наприклад: «Ну, було всього... Я, наприклад, теж... я вже собиралася... як він [чоловік] до того ж... ну... пив... спочатку був бив здорово... І я забрала дитину і... думаю... всьо... Більше я з ним жити не буду! На автобус... притягла сумки... йому нічого не сказала... прийшла... От... свекруха... приходить свекруха... мене упросила... всьо... Та що ти, як ти?... І пішли ми, і з того в'ємени більше... більше я не виходила на остановку...» (1); «Темболеє такий человек, шо водку пїл, курїл, баб любїл, то таке. Хїба в церков ходять такїе?... Ну, когда ми началї жити, когда у нуго началїсь уже етї конїкі, то она несколько раз уговарївала меня, штоби я вернулась домой. Ну у меня уже билї малюсенкїє детї» (11). Але бачимо, що такі сімейно-шлюбні взаємини періоду радянської доби стають стереотипними для людей старшого віку.

Психологія радянської жінки полягає в тому, а що подумують люди, як суспільство сприйматиме матір-одиначку, наприклад: «“Дед був деспотом” : сам спав в сваєї комнатє, а син – возлє лежанкї на матрасе (у нього не було кроватї); “Бабушка і троє дїтей ютились в адной комнатє, бо не дай Бог! кали дедушка спить, шоб пол закрисел”» (9).

Висновки та перспективи досліджень. Як показав аналіз мовного матеріалу, основою родинного життя українців є міцні родинні стосунки, взаємна допомога й підтримка усіх членів родини. З наукової літератури відомо, що українська родина передбачає фундаментальну триєдність батька, матері й дітей:

батьки мають дбати про дітей, а дорослі діти – про стареньких батьків, однак у слобожанській родині сучасних українців така триєдність не простежується. З'ясовано, що малих дітей доглядають переважно бабусі й дідусі, а потім дорослі діти – не часті гості стареньких батьків. Порушення цих імперативних норм поведінки призводить до негативних наслідків для життя членів родини. Значущою є роль баби / діда в житті носіїв говірки, їхня любов і піклування.

Важливою ознакою слобожанської концептуальної картини світу є не пряме тлумачення лексеми «родина», а єдність, тривалість і нерозривність кровних зв'язків між її членами. До інших національних базових ознак ментальності українців Сходу належать: родина з її культом родина-рід, повагою до праці в родині, батьківська домівка і побут, радість і щастя.

Установлено, що нормою для української народної традиції східного регіону є одруження, особливо в радянський період, яке здійснюється в молодості. Відзначаються слобожани страхом перед розлученням, попри негативні стосунки в родині між чоловіком і жінкою, ідеєю, що правильна родина – це на першому місці діти, а потім кохання й повага між чоловіком і жінкою.

З'ясовано, що невід'ємним складником родинних стосунків є взаємини між свекрухою та невісткою, батьками й дітьми, онуками й прабабками. Стосунки між подружжям мають сакральний характер, тому простежуються періодично в оповідях респондентів. У подальшому ми продовжимо досліджувати духовні цінності та більш детально проаналізуємо етнокультурні концепти, які є теж складниками людського буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово. *От теории словесности к структуре текста*. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посібник. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.
3. Іващенко В. Л. Термін «концепт» в контексті лінгвістичних методів дослідження. *Мовні й концептуальні картини світу*. Київ, 2004. Вип. 10. С. 182–191.
4. Кобина Ю. Е. Антропологизация духовных ценностей в современной культуре : дисс. на соискание учёной степ. канд. филол. наук : 09.00.13. Севастополь, 2004. 156 с.
5. Коротич К. Комунікативні стратегії погрози та подолання страху в дискурсі української преси ХХ–ХХІ століть : мовні механізми впливу на реципієнта. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна*. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 140–145.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ : Восток – Запад, 2007. 314 с.
7. Рижкіна А. О. Концепт СІМ'Я в китайській, англійській та українській мовних картинах світу. *Studia Linguistica*. 2014. Вип. 8. С. 512–514.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
9. Серебренникова Е. Ф. Ключевые понятия аксиологического анализа. *Лингвистика и аксиология: этносемиметрия ценностных смыслов* : коллективная монография. Москва : ТЕЗАРИУС, 2011. С. 27–40.
10. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем. *Мовознавство*. 2002. № 6. С. 87–91.
11. Черненко Г. А. Аксиологічні пропозиційні структури в українсько- та російськомовному масмедійному дискурсі України : дис. на здобуття наук. ступ. докт. філол. наук : 10.02.01 та 10.02.02. Київ, 2018. 513 с.
12. Яковлева В. Б. Вербалізація концепту СІМ'Я в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 19 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

13. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 245 с.
14. Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Альбошиної Надії Вікторівни, 66 років; с. Токарівка, Куп'янський район Харківської області.
2. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Бунчикової Матрони Яківни, 78 років; с. Колодязне, Куп'янський район Харківської області.
3. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Бунчикова Олександра Антоновича, 76 років; с. Колодязне, Куп'янський район Харківської області.
4. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Губанова Павла Григоровича, 55 років; с. Колодязне, Куп'янський район Харківської області.
5. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Губанової Тетяни Іванівни, 60 років; с. Колодязне, Куп'янський район Харківської області.
6. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Демченко Катерини Федорівни, 77 років; с. Вільшана, Куп'янський район Харківської області.
7. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Деркач Надії Сергіївни, 75 років; с. Вільшана, Куп'янський район Харківської області.
8. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Козлової Ольги Миколаївни, 68 років; с. Токарівка, Куп'янський район Харківської області.
9. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Козорезової (Середі) Ольги Василівни, 31 рік; м. Куп'янськ, Куп'янський район Харківської області.
10. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Мілодан Ольги Володимирівни, 67 років; м. Куп'янськ, Куп'янський район Харківської області.
11. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Москальової Неллі Навалівни, 71 рік; с. Токарівка, Куп'янський район Харківської області.
12. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Філімонової Ольги Миколаївни, 72 роки; с. Токарівка, Куп'янський район Харківської області.
13. Матеріали діалектологічної експедиції, зібрані від Харченко Наталі Миколаївни, 46 років; с. Колодязне, Куп'янський район Харківської області.

REFERENCES

1. Askoldov-Alekseev, S. A. (1997). Kontsept i slovo [Concept and Word]. *Ot teoryy slovechnosti k strukture teksta*. Moskva: Academia, 267–279 [in Russian].
2. Vyshnevskiy, O. I. (2003). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky [Theoretical Foundations of Modern Ukrainian Pedagogy]: navch. posibnyk. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
3. Ivashchenko, V. L. (2004). Termin "kontsept" v konteksti lnhvistychnykh metodiv doslidzhennia [The term "concept" in the context of linguistic research methods]. *Movni y kontseptualni kartyny svitu*. Kyiv, 10, 182–191 [in Ukrainian].
4. Kobyna, Yu. E. (2004). Antropologizatsiya dukhovnykh tsennostey v sovremennoy kulture [Anthropologization of Spiritual Values in Modern Culture]. (Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk). Sevastopol [in Russian].
5. Korotych, K. (2009). Komunikatyvni stratehii pohrozy ta podolannia strakhu v dyskursi ukrainskoi presy XX–XXI stolit: movni mekhanizmy vplyvu na retsypiianta [Communicative strategies of threat and overcoming fear in the discourse of the Ukrainian press of XX – XXI centuries]. *Visnyk Lviv. un-tu. Seriya filolohichna*, 46 (1), 140–145 [in Ukrainian].
6. Popova, Z. D., Sternyn, Y. A. Kohnytyvnaia lnhvystyka [Cognitive linguistics]. Moskva: AST: Vostok – Zapad, 2007 [in Russian].
7. Ryzhkina, A. O. (2014). Kontsept SIMIA v kytayskii, anhliiskii ta ukrainskii movnykh kartynakh svitu [The Concept of FAMILY in Chinese, English and Ukrainian Models of the World]. *Studia Linguistica*, 8, 512–514 [in Ukrainian].
8. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna lnhvystyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]: pidruchnyk. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
9. Serebrennykova, E. F. (2011). Klyuchevyye ponyatiya aksiologicheskogo analiza [Key Concepts of Axiological Analysis]. *Lingvistika y aksiologiya: etnosemiometriya tsennostnykh smyslov: kollektivnaya monografiya*. Moskva: TEZARYUS, 27–40 [in Russian].
10. Sokolovska, Zh. P. (2002). Kartyna cvitu ta iierarkhiia sem [The picture of the world and the hierarchy of semantics]. *Movoznavstvo*, 6, 87–91 [in Ukrainian].
11. Chernenko, H. A. (2018). Aksiolohichni propozytsiini struktury v ukrainsko- ta rosiiskomovnomu masmediinomu dyskursi Ukrainy [Axiological Propositional Structures in Ukrainian and Russian-Language Media Discourse]. (Dysertatsiia doktora filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
12. Yakovlieva, V. B. (2008). Verbalizatsiia kontseptu simia v ukrainskii movnii kartyni svitu [Verbalization of the concept of FAMILY in the Ukrainian language picture of the World]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kharkiv [in Ukrainian].

DICTIONARIES

13. Kubryakova, Ye. S., Demyankov, V. Z., Pankrats, Yu. G., Luzina, L. G. (1996). Kratkiy slovar kognitivnykh terminov [Concise Dictionary of cognitive terms] / pod obshch. red. Ye. S. Kubryakovoy. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
14. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. / hol. red. I. K. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. I–IX [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Alboshinoi Nadii Viktorivny, 66 rokiv; s. Tokarivka, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
2. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Bunchykovoї Matrony Yakivny, 78 rokiv; s. Kolodiazne, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
3. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Bunchykova Oleksandra Antonovycha, 76 rokiv; s. Kolodiazne, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
4. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Hubanova Pavla Hryhorovycha, 55 rokiv; s. Kolodiazne, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
5. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Hubanovoї Tetiany Ivanivny, 60 rokiv; s. Kolodiazne, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
6. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Demchenko Kateryny Fedorivny, 77 rokiv; s. Vilshana, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
7. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Derkach Nadii Serhiivny, 75 rokiv; s. Vilshana, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
8. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Kozlovoї Olhy Mykolaivny, 68 rokiv; s. Tokarivka, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
9. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Kozoriezova (Sereda) Olha Vasylivna, 31 rik; m. Kupiansk, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
10. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Milodan Olhy Volodymyrivny, 67 rokiv; m. Kupiansk, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
11. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Moskalovoї Nelli Navalivny, 71 rik; s. Tokarivka, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
12. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Filimonovoї Olhy Mykolaivny, 72 roky; s. Tokarivka, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.
13. Materialy dialektolohichnoi ekspedytsii, zibrani vid Kharchenko Natali Mykolaivny, 46 rokiv; s. Kolodiazne, Kupianskyi raion Kharkivskoi oblasti.